

4. **Лорен Р. Грэхэм.** Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе: Пер. с англ / Лорен Р. Грэхэм; пер. с англ. – М.: Политиздат, 1991. – 480 с.

5. **Муромцев, Д. И.** Системы инженерии знаний / Д. И. Муромцев. – СПб., 2009. – 60 с.

References

1. **Gavrilova, T. A.** Bazyi znaniy intellektualnyih sistem / T. A. Gavrilova, V. F. Horoshevskiy. – SPb. : Piter, 2001. – 384 s.

2. **Kasavin, I. T.** Poznanie // Entsiklopediya epistemologii i filosofii nauki / I. T. Kasavin. – М.: Kanon ; Reabilitatsiya, 2009. – S. 707–712.

3. **Kornilov, Yu. K.** Instrumentalnyy opyt kak komponent opyta prakticheskogo preobrazovaniya / Yu. K. Kornilov, I. Yu. Vladimirov // Yaroslavskiy psikhologicheskii vestnik. – 2005. – Вып. 16. – S. 21–28.

4. **Loren R. Grehem.** Estestvoznaniye, filosofiya i nauki o chelovecheskom povedenii v Sovetskom Soyuze: / Loren R. Grehem; per. s angl. – М.: Politizdat, 1991. – 480 s.

5. **Muromtsev, D. I.** Sistemyi inzhenerii znaniy / D. I. Muromtsev. – SPb., 2009. – 60 s.

Надійшла до редколегії 04.05.2018

УДК 130.3

DOI: <https://doi.org/10.15421/261804>

С. В. Шевцов

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ФЕНОМЕН ЧИТАННЯ: ТЕМПОРАЛЬНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Розкрито утворюючий характер читання через з'ясування його темпоральних конститутивів, і розглядання деяких практичних аспектів цього феномену. Читання розглядається не як інтелектуальна або естетична процедура, але як спів-буття між текстом та читачем, це – один з шляхів становлення і формування в людині особливих, метафізичних органів, завдяки яким у його бутті є актуальними стани свободи, любові, віри, гідності, відповідальності тощо.

Показано імпресію як точкову частину часу, що орієнтована на теперішнє і змінюється з приходом кожної нової фази прочитаного. Імпресія є не лише враженням, але й вторгненням, передбачає інтенсивність, повноту дії. Таким чином, те, що читається, повинно не просто справити враження, але й вторгнутися у межі буття читача, захопити його, утримувати своєю енергією його увагу. Досліджена ретенція, як з одного боку, первісна пам'ять про те, що було тільки прочитано, з іншого – утримання в міру віддалення від точки імпресії. З'ясовано протенцію як передбачення, що оживлює процес читання, підхоплюючи наступну частину тексту і приводячи його до здійснення.

Показано можливості використання певних технік: читання вголос діалогів Платона, рефлексивне читання текстів, повільне читання текстів тощо.

Ключові слова: читання, темпоральність, імпресія, ретенція, протенція, відтворення, впізнання, пригадування.

The creative character of reading is revealed through the elucidation of its temporal constitutions and consideration of some practical aspects of this phenomenon. Reading isn't intellectual, aesthetical procedure, but co-being between a text and a reader. Reading is one of the ways of becoming and forming in human being specific metaphysical organs. Thanks to them there are some actual conditions of freedom, love, faith, virtue, responsibility etc. Impression as point-wise part of time, orienting on presence and changing with every new phase of reading text is shown. Impression isn't feeling, but invasion, that includes intensity, completeness of action. That's why reading text should impress and invade in limits of being of a reader, catch them, hold them by its energy his attention. Retention as primary memory of read text and holding some information during its distancing from the point of impression is researched. Possibilities of using of some technics of reading – reading out loud of dialogues of Plato, reflexive reading, close reading etc.

Keywords: reading, temporality, impression, retention, protention, reproduction, recognition, recollection.

Раскрыт творческий характер чтения через уяснение его темпоральных конститутивов и рассмотрение некоторых практических аспектов этого феномена. Чтение рассматривается не как интеллектуальная или эстетическая процедура, но как со-бытие между текстом та читателем, это – один из путей становления и формирования в человеке особенных, метафизических органов, благодаря чему в бытии человека являются актуальными состояния свободы, любви, веры, достоинства, ответственности и т.д.

Показана импрессия как точечная часть времени, ориентированная на настоящее и сменяющаяся с приходом каждой новой фазы прочитанного. Импрессия является не только впечатлением, но и вторжением, предполагающим интенсивность, полноту действия. Таким образом, то, что читается, должно не просто произвести впечатление, но и вторгнуться в границы бытия читателя, схватить его, удерживать своей энергией его внимание. Исследована ретенция, как, с одной стороны, первичная память о том, что было только что прочитано, а с другой, – удержание в меру отделения от точки импрессии. Уяснена протенция как предвосхищение, оживляющее процесс чтения, подхватывающее следующую часть текста.

Показаны возможности использования некоторых техник чтения: чтение вслух диалогов Платона, рефлексивное чтение текстов, медленное чтение текстов и т.д.

Ключевые слова: чтение, темпоральность, импрессия, ретенция, протенция, воспроизведение, узнавание, припоминание.

Людина є різноманітною істотою – не лише політичною (Аристотель), але й співаючою (Г. Шпет), тою, хто сміється (В. Соловйов), тою, хто розмовляє (М. Бахтін). При цьому всі чотири визначення людини розкривають комунікативний, словесний вимір її буття. Становлення останнього є неможливим поза читанням – фундаментальною процедурою, яка є спроможною допомогти людині розкрити її власний образ. Сьогодні, на превеликий жаль, читання багато у чому спрощується, редукується або до інтелектуальної процедури із запам'ятовування певного масиву інформації, або до естетичного проведення часу. Але, якщо йдеться про створення власної еліти, яка спроможна ставити складні питання і вирішувати завдання, які потребують навичок нелінійного мислення, то оволодіння читанням є одним із важливих механізмів.

Феномен читання звертає на себе увагу інтелектуалів. Нагадаємо, такі праці, як «Істина та метод» Г.-Г. Гадамера [3], «Роль читача. Дослідження з семіотики тексту» У. Еко [13], «Історія читання» А. Мангуеля [7], «Простір літератури» . Бланшо [1], «Слова» Ж.-П. Сартра [9], «Слова та речі» М. Фуко [10] тощо.

Завдання цієї статті – розкриття утворюючого характеру читання через з'ясування його темпоральних конститутивів і розглядання деяких практичних аспектів цього феномена.

Читання як структура зі створення певних сенсів, поглядів є спів-буттям тексту та читача. Читання виводить у неприховане не лише сенс того, що сказано або написано у тексті, але й завдяки такому виведенню встановлює у бутті певні скріпи сенсів, тобто онтологізує сенс. Читання потребує від читача напруги. М. Гайдеггер відмічав, що справжнє читання – це збирання заради того, що вже поза нашим розумінням прийняло нас у власний вимогливий поклик, незалежно від того, чи відповідаємо ми йому або є неспроможними [11, с. 258]. Таке збирання найбільш повним чином здійснюється під час опрацювання текстів метафізичного характеру, що неминуче передбачають особливого роду зверненість читача.

Читання – один із шляхів становлення і формування в людині особливих, метафізичних органів, завдяки яким у її бутті є актуальними стани свободи, любові, віри, гідності, відповідальності тощо. К. Воннегут у «Колисковій для кішки» стверджував, що якщо людину позбавити радості і втіхи, що надає література, вона помре від скам'яніння серця або від атрофії нервової системи. В. Дільтей писав, що одна з головних функцій поезії – пробудження, зміцнення, підтримка в людстві чудової енергії життєвого почуття, що сповнює нас у найпрекрасніші миті життя [5, с. 299]. Цілком поділяючи цю думку, важливим бачиться саме те, що відбувається в нас, коли ми сповнюємось цією енергією. Кожна велика книга переносить нас до витоків мови, дає досвід безпосереднього бачення світу в його аксіологічних та екзистенціальних координатах. Тексти приводять у певному напрямку уяву читача, і цей напрямок – саме виток мови.

Читання як утворююча структура є досвідом часу. Читання містить всі ключові компоненти цього досвіду, що були розгорнуті Е. Гуссерлем у праці «Феноменологія внутрішньої свідомості часу» [4]. Відштовхуючись від цих ідей, спробуємо розкрити твірний характер читання як руху до темпорального виміру буття людини.

Аналіз свідомості-часу, що був здійснений Е. Гуссерлем – одна зі знакових спроб в історії філософії проникнути у таємницю цього феномена, яка обумовила саме філософське розуміння часу в ХХ ст. Багато в чому на підставі підходу Е. Гуссерля стали можливими і фундаментальна онтологія М. Гайдеггера, і деконструктивізм Ж. Дерріда тощо. Як відомо, Е. Гуссерль у своєму аналізі, по-перше, виключає об'єктивний час, залишаючи його дослідження природничим наукам, і концентрує увагу на суб'єктивному характері часу: свідомість як така є потоком часу; по-друге, він проводить межу між відчуттям тривалості та тривалістю відчуття, критикуючи підхід Ф. Brentano. Суб'єктивуючи час, Е. Гуссерль у якості екземплярної основи аналізує звучання мелодії. У цьому відношенні читання, на наш погляд, є більш презентабельним, оскільки суб'єктивність часу тут визначається швидкістю часу, яка цілком встановлюється читачем. І. Бродський називав книгу засобом руху в просторі досвіду із швидкістю сторінки, що перегортається [2, с. 11]. Існує особлива техніка повільного читання, яка дозволяє досліджувати глибинні шари текстів. Прикладом цього є праця В. Подороги «Вираз та сенс», де досліджуються творчі ландшафти мислення С. К'еркегора, Ф. Ніцше, Ф. Кафки, М. Пруста тощо. Але до ідеї повільного читання звернемося далі.

Для характеристики модусів свідомості-часу Е. Гуссерль використовує різні поняття: первісне враження, первісна пам'ять, очікування, вторинна пам'ять тощо. Однак найбільш такими, що схоплюють сутність діла, розкривають часовий харак-

тер читання, надають підстави для його темпорального виміру – імпресія, ретенція, протенція, репродукція. Вказані модуси часу утворюють лінійний характер читання і обумовлюють перехід від часової безперервності до темпоральної дискретності читання.

Імпресія – точкова частина часу, вона орієнтована на теперішнє і змінюється з приходом кожної нової фази прочитаного. Імпресія є не лише враженням, але й вторгненням. У своїх коренях – лат. *impressio* – імпресія передбачає інтенсивність, повноту дії, рух всередину (*im*) та тиск (*pressio*). Таким чином, те, що читається, повинно не просто здійснити враження, але й вторгнутися у межі буття читача, захопити його, утримувати своєю енергією його увагу.

Ретенція це не просто первісна пам'ять про те, що було тільки прочитано, але й утримання в міру віддалення від точки імпресії. Ретенція є утриманням того, що підлягає читанню і що вторгнулося у буття читача, і є важливим кроком до читання як збирання. Те, що прочитано, не просто занурюється у минуле, становлячись «перш прочитаним», але утримується напругою (*tensio*), що спонукає до повернення, повтору (*re*). Відносно імпресії ретенція являє собою серію зворотних напружень, що встановлюють живий горизонт того, що було прочитано. Е. Гуссерль порівнював ретенцію з хвостом комети, яка приєднується до кожної нової імпресії. На підставі ретенції здійснюється вглядання у те, що було прочитано та схоплення його сенсу. При цьому ретенція має подвійну спрямованість: з одного боку, ту, що слугує конституюванню частини прочитаного тексту, з іншого – ту, що конститує саму первісну пам'ять про нього у потоці нових вражень. В обох випадках ретенція визначає первісні умови того, що прочитане стає частиною досвіду самопізнання читача.

Якщо імпресія – точкова частина часового досвіду читання, його «тут-і-зараз», а ретенція – первісне утримання прочитаного, то протенція (лат. *pro-tensio*) як найбільш обширна частина досвіду є тиск (*tensio*), що намагається рухатись уперед (*pro*), або, точніше, це – передбачення. Протенція як передбачення оживлює процес читання, підхоплюючи наступну частину тексту і приводячи його до здійснення. Ж.-П. Сартр зазначав, що читаюча людина передбачає, очікує. Вона передбачає кінець фрази, початок наступної, наступну сторінку та вони повинні підтвердити або спростувати його припущення [9, с. 35]. Таким чином, читання неможливо поза гіпотезами, фантазіями, спонуканнями, надіями та розчаруваннями. Гіпотетичність читання вкорінена у протенції, яка, на відміну від ретенції, завжди є відкритою. Відкритість передбачення залишає можливість для іншого буття або небуття. Відкритість фундає собою не лише досвід надій та розчарувань читача, але й феномен поліфонічності читання.

Поряд з імпресією, ретенцією, протенцією, важливу роль в утворюючому характері читання відіграє репродукція. Репродукція – це не просто вторинна пам'ять або пригадування, але саме *re-productio* є відтворенням. На підставі репродукції здійснюється вглядання у прочитане у зворотньому напрямку, де колись сприйнятий імпресією, утриманий ретенцією, передбачений протенцією текст виявляється тим самим. Е. Гуссерль наполягав на тому, щоб у репродукції кожен предмет (у даному випадку текст) темпорально був розтягнутим, маючи власну імпресію, ретенцію, протенцію, але вже під рубрикою відтворення. Репродукція є актом свободи читача. Він є вільним самостійно обирати як і в якому порядку відтворювати сприйнятий текст. Репродукція є «здійсненням-заново» читання тексту, і тут відбувається щось, що принципово відрізняє даний аналіз темпоральності читання від гуссерлівського аналізу мелодії.

Читання як утворююча структура конститується імпресією, ретенцією, протенцією, що встановлюють лінійний горизонт читання як часового досвіду. Однак, це достатньо відома річ – текст недостатньо прочитати, його необхідно ще й зрозуміти, а це передбачає артикуляцію не лише лінійного, а й нелінійного рівня. Мабуть, мелодію можна прослухати, і це буде достатнім для розуміння суб'єктивного характеру часу. Але, насправді, ми не впевнені, що такий підхід дає справжнє переживання мелодії, про що свідчить робота О. Лосева «Музика як предмет логіки» [5, с. 195–368]. Читання дозволяє артикулювати інший, відмінний від лінійного, досвід часу. Тут, на наш погляд, і починається розрізнення між часовим і часовим досвідом читання.

Текст містить у собі багато неясного, незрозумілого для читача. Як зазначав У. Еко, у тексті є набагато більшого, що сниться нашим теоретикам тексту [13, с. 74]. Опрацювання цього незрозумілого і нез'ясованого здійснюється у репродукції. І якщо Е. Гуссерль стверджував наявність недосконалого пригадування як певної невизначеності у пам'яті тону, що колись звучав, то у випадку читання пригадування може бути досконалим, коли певна частина тексту або фраза пам'ятається добре, більш того, напам'ять, але зміст її залишається нез'ясованим, що потребує з боку читача зусиль. Інакше кажучи, текст можна пам'ятати ясно і чітко, відтворювати його неодноразово, але не розуміти його. Нерозуміння і складає той залишок, що примушує не просто неодноразово відтворювати текст, але й зміни у бутті людини.

Зв'язок між імпресією, ретенцією, протенцією, як показав Е. Гуссерль, лінійна і відносно до них репродукція, як акт свободи, є дискретною. Але репродукція сама по собі не гарантує розуміння тексту. Тому важливо показати, що встановлюється у тексті завдяки репродукції. Впізнавання артикулює у читачі певні стани і, можливо, у лінійності імпресіонально-ретенціального зв'язку. Для розуміння того, як те, що встановлюється за допомогою впізнавання, волає до більш глибинного шару – пригадування. Тобто потрібна зміна у самому існуванні читача, його цілісне звернення до суті того, що читається. А це є виходом на інший рівень роботи з текстом.

Пригадування, з часів Платона, є пошуком істини у собі і себе в істині. Е. Гуссерль стверджує лінійність часу, і читання в аспекті впізнавання дійсно може бути розглянуто у контексті цієї лінійності: імпресія дає первісне враження від тексту, ретенція його утримує, а протенція передбачає подальший розвиток сюжету. Пригадування порушує лінійність, потребує виходу на дискретний рівень роботи з текстом. У пригадуванні часові процеси протікають дискретно, оскільки для виведення смислу тексту у неприховане необхідно не тільки здійснити варіювання прочитаного у репродукції, але й ще перенести себе у таку точку, з якої смисл стає зрозумілим. Таким чином, пригадування у репродукції здійснюється не механічно шляхом багаторазового повторювання, але органічно – присутністю читача у певному стані. Цей стан Ж.-П. Сартр характеризував як мовчання, тобто читач повинен одразу без провідника піднятися на висоту мовчання [9, с. 36]. Таке мовчання є впадіння читача у виток мови – його апофатичний простір. У такому сенсі читання фундується такими екзистенціалами як зіткнення з ніщо і досвідом смерті [12, с. 323–325].

Справжнє читання є зіткненням з ніщо, оскільки читач залишається наодинці з текстом. Тут не працює жодна літературна критика, що вчить, як потрібно розуміти той чи інший твір. Безумовно, літературний твір можна розуміти з точки зору різноманітних критиків. Але при цьому виникає питання про власне розумін-

ня, не у сенсі ігнорування їх досвіду, що було б невіглаством, але набуття власного персонального погляду. Точки зору інших мислителів є важливими у контексті поліфонічності читання, але це є окремим питанням. Їх бачення – це їх розуміння, їх досвід. Читання як досвід самопізнання потребує не ігнорування чужого досвіду, але винесення його за дужки, і тут читач опиняється немов у пустелі, де необхідно покладатися на власні сили. Читач перебуває у самотності перед твором, він уходить у незвідане, його кожен наступний крок є поступом у невідоме. І лише ступивши можна знайти якщо не ґрунт, то певну точку, на підставі якої можна рухатися далі, і при цьому немає жодної гарантії, що досвід читання завершиться для читача позитивно.

Досягнення простору витоку, в якому читач знаходить горизонт власного, нехай і недосконалого, але власного особистісного прочитаного. Набуття цього горизонту є кристалізацією смислу, його онтологізацією, яка по відношенню до часового процесу читання у лінійності імпресії, ретенції, протенції, додає дискретність часового виміру як стану, в якому і стають можливими нові зчеплення смислу як явища у бутті. У цьому відношенні читання є завжди вчинком.

Читання як досвід темпоральності буття є діалогом між текстом і читачем. Такий діалог є герменевтичним за визначенням, оскільки, на думку Г.-Г. Гадамера, проміжність між предметністю твору, яка може знаходитися на історичній і соціокультурній відстані від читача, і читачем, який, у свою чергу, належить до іншої традиції, і є справжнім місцем герменевтики. Читання є тлумаченням і вірність цього тлумачення заснована на відмові від осяянь і обмеженості непомітних навичок мислення. У читанні важливо, щоб була можливість говоріння для самого тексту, виходячи з певного горизонту бачення. Читання має характер нарисів, сукупність яких утворює розкриття потенцій цього горизонту. Круговий рух читання є підпорядкованим ідеї розуміння цілого з сукупності частин, і, навпаки, він маніфестує взаємодію двох рухів: читача назустріч тексту і тексту назустріч читачу як зведення смислових горизонтів. Тут є присутнім передбачення завершеності тексту, що йде від протенції. Як казав Г.-Г. Гадамер, читач постійно керується у своєму розумінні ще й трансцендентними очікуваннями смислу, що впливають з його ставлення до істини того, про що йдеться у тексті [3, с. 348]. Таким чином, розкриття всіх потенцій тексту у читанні є нескінченним процесом.

Що стосується праксеологічного аспекту феномена читання, то тут найважливішим є безпосередньо його певна організація у студентській аудиторії. Наведемо тут лише два приклади.

Перший приклад пов'язаний з тим, що особисто на мене сильний вплив здійснила ідея С. Аверінцева про те, що діалоги Платона від самого початку були призначені для декламації, тобто для читання вголос, а читання вголос як процес є невід'ємним від процесу породження смислів. Тому на заняттях ми експериментували таким чином. Читання діалогів Платона було організовано трьома мовами: українською, російською, англійською. Читання вголос, по-перше, розвиває риторичні навички, по-друге, актуалізує асоціативне мислення, по-третє, надає поштовх порівняльній роботі, яка дозволяє схоплювати не лише стилістичні, але й семантичні нюанси текстів. Що стосується безпосередньо давньогрецької, то тут були суттєві обмеження, але ми також намагалися артикулювати у давньогрецькому тексті певні фундаментальні поняття, а потім досліджували як вони розкриваються в інших мовах.

Другим експериментом було рефлексивне читання текстів, де студенти брали певний уривок (главу або параграф), намагалися у кожному абзаці знайти клю-

чові слова, сформулювати основну ідею тексту, розбити текст на змістовні блоки, нарешті, виразити власне ставлення до цього тексту. Це не зовсім складне завдання, але воно навчає підходити до текстів з більшою увагою.

Третім своєрідним експериментом був пошук у тексті бінарних опозицій з наступним їх обґрунтуванням і розкриттям. Евристичним тут виявився текст «Бхагават-Гіти».

Четвертим експериментом, починаючи з 2017 р., стало напрацювання навичок повільного читання. Тут ми зверталися до текстів Р. Декарта, його «Правил для керівництва розумом». Брало, скажімо, перше правило, його первісне формулювання і намагалися шляхом поступового занурення у текст розкривати притаманні тексту змісти.

І нарешті, останнім поки що експериментом було повільне читання праці Р. Барта «Уявлення знаку», у просторі якого рухалися із зупинками, повторами, поверненнями до початку тощо. Читання тут доповнювалося техніками письма, схематизації тощо.

Якщо казати про подальші перспективи, то уявляється продуктивним продовжити поєднання суто теоретичного та суто практичного шарів. З одного боку, це розширює власні горизонти бачення проблеми. З іншого – надає праці з текстом більш особистісного характеру.

Бібліографічні посилання

1. **Бланшо, М.** Пространство литературы / М. Бланшо [пер. с франц. С. Зенкина]. – М. : Логос, 2002. – 288 с.
2. **Бродский, И.** Сочинения Иосифа Бродского. Том I / И. Бродский. – СПб.: Пушкинский фонд, 2001. – 304 с.
3. **Гадамер, Х.-Г.** Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер [пер. с нем. Б. Бессонова]. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
4. **Гуссерль, Э.** Собрание сочинений. Т.1. Феноменология внутреннего сознания времени / Э. Гуссерль [пер. с нем. В. Молчанова]. – М. : Изд-во «Гнозис», 1994. – 192 с.
5. **Дильтей, В.** Собрание сочинений в 6-ти т. Т. 4. Герменевтика и теория литературы / В. Дильтей [пер. с нем. В. Куренного]. – М.: Дом интеллектуальной книги, 2001. – 531 с.
6. **Лосев, А. Ф.** Избранные произведения / А. Ф. Лосев. – М. : Правда, 1990. – 583 с.
7. **Мангуэль, А.** История чтения / А. Мангуэль [пер. с англ. М. Юнгер]. – Екатеринбург : У-фактория, 2008. – 381 с.
8. **Подорога, В. А.** Выражение и смысл. Ландшафты мировой философии: С. Киркегор, Ф. Ницше, М. Хайдеггер, М. Пруст, Ф. Кафка / В. А. Подорога. – М. : Ad Marginem, 1995. – 427 с.
9. **Сартр, Ж.-П.** Что такое литература? Слова / Ж.-П. Сартр [пер. с франц.]. – Мн. : ООО «Попурри», 1999. – 448 с.
10. **Фуко, М.** Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко [пер. с франц. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой]. – СПб. : А-сад, 1994. – 406 с.
11. **Хайдеггер, М.** Работы и размышления разных лет / М. Хайдеггер [пер. с нем. А. В. Михайлова]. – М. : Издательство «Гнозис», 1993. – 464 с.

12. **Шевцов, С. В.** Метафізика и мифологика поэтического мышления (античность – современность: со-бытийный диалог): моногр. / С. В. Шевцов. – Дн-вск : Изд-во ДНУ, 2007. – 364 с.

13. **Эко, У.** Роль читателя. Исследования по семиотике текста / У. Эко [пер. с англ. и итал. С.Д. Серебряного]. – СПб. : Симпозиум, 2005. – 502 с.

References:

1. **Blanchot, M.** Prostranstvo literatury / M. Blanchot. – М. : Logos, 2002. – 288 p.
2. **Brodsky, J.** Sochinenia Josepha Brodskogo. Tom I / J. Brodsky. – SPb. : Pushkin's Fond, 2001. – 304 p.
3. **Gadamer, H.-G.** Istyna s metod: Osnovy filosofskoj germenевtiki / H.-G. Gadamer. – М.: Progress, 1988. – 704 p.
4. **Husserl, E.** Sobranie sochinenij. T. 1. Fenomenologia vnutrennego soznaniya vremeni / E. Husserl. – М. : Gnosis, 1994. – 192 p.
5. **Dilthey, W.** Sobranie sochinenij v 6 tt. T. 4. Germenевtika i teorija literatury / W. Dilthey. – М. : Dom intelektual'noj knigi, 2001. – 531 p.
6. **Losev, A. F.** Izbrannye proizvedeniya / A. F. Losev. – М. : Pravda, 1990. – 583 p.
7. **Manguel, A.** Istoria chteniya / A. Manguel. – Ekaterinburg : U-faktoria, 2008. – 381 p.
8. **Podoroga, V. A.** Vyrazhenie i smysl. Landshafty mirovoj filosofii: S. Kierkegor, F. Nietzsche, M. Heidegger, M. Proust, F. Kafka / V. A. Podoroga. – М. : Ad Marginem, 1995. – 427 p.
9. **Sartre, J.-P.** Chto takoe literatura? Slova / J.-P. Sartre. – Mn. : Popurri, 1999. – 448 p.
10. **Fucoult, M.** Slova i veshchi. Arheologia gumanitarnyh nauk / M. Fucoult. – SPb. : A-cad, 1994. – 406 p.
11. **Heidegger, M.** Raboty i razmyshleniya raznyh let / M. Heidegger. – М. : Gnosis, 1993. – 464 p.
12. **Shevtsov, S. V.** Metafisika i mifologika poeticheskogo myshleniya (antichnost' – sovremennost': sobytijnyj dialog). Monogr. / S. V. Shevtsov. – Dn-vsk: Izd-vo DNU, 2007. – 364 p.
13. **Eko, U.** Rol' chitatelya. Issledovaniya po semiotike teksta / U. Eko. – SPb. : Sympozium, 2005. – 502 p.

Надійшла до редколегії 16.05.2018